

Становище

от доц. д-р Даниел Смилов
за дисертационен труд на тема:

„ПРЕЗИДЕНТСКИ АКТИВИЗЪМ В БЪЛГАРИЯ В УСЛОВИЯ НА ПОЛИТИЧЕСКА КРИЗА (1990-2024)“ от Калоян Георгиев Велчев

Това становище оценява представените от кандидата за докторска степен по политически науки Калоян Георгиев Велчев. Дисертацията, авторефератът, публикациите, които докторантът има отговарят на формалните законови изисквания за присъждане на научната и образователна степен „доктор“.

Становището се фокусира върху съдържателните достойнства на дисертационния труд на Калоян Велчев. Преди това бих искал да споделя отличните си впечатления от работата на докторанта в катедра „Политология“ на Софийския университет. Калоян е бил винаги от най-изявените студенти в нашата специалност, като е участвал активно в работата на катедрата и е бил председател на Студентския клуб на политолога. От бакалавърската степен до докторантурата си Калоян Велчев е допринасял за академичната и изследователската дейност на специалността, като е участвал в множество изследователски проекти и е представял работата си на престижни международни конференции, като Общата конференция на ЕСРР в Прага през 2023 г., например.

Предоставеният от докторанта дисертационен труд съдържа 190 страници и включва увод, четири глави. заключение (изводи и дискусия), използвана литература (обхващаща 153 източника, от които 110 на английски език и 43 на български език) и апендикс. Изследването е ясно, детайлно и методологически издържано. Авторът е прецизен във формулирането на хипотези, които са проверени в рамките на изследването по убедителен начин.

Дисертацията проверява 12 хипотези, всяка от които представлява интерес, но все пак би било възможно тази бройка да се редуцира, като някои от тях се оформят като под-хипотези на по-обобщаващи твърдения. Това е организационен въпрос, който не отнема от стойността на изследването. По конкретно, авторът формулира следните хипотези, част от които са заимствани от международни изследвания:

- (1) *Колкото по-висока е фрагментацията в парламента, толкова по-активен е президентът (Koker 2017:46).*
- (2) *Колкото по-малка е подкрепата за кабинета в парламента, толкова по-активен е президентът (Koker 2017:47).*
- (3) *Президентите са най-активни в условия на кохабитация, по-малко активни, когато отношенията им с кабинета са неутрални и най-малко активни, когато президент и премиер/кабинет са от една и съща партия (Koker 2017:47).*
- (4) *Президентите са по-активни, ако делът на партията, която ги е издигнала в парламента е малък, или ако нямат парламентарна база за подкрепа (Koker 2017:48).*

- (5) *Успеваемостта на президентското вето е най-голяма, когато управляващото мнозинство и президентът са от една и съща партия (Jastramskik and Pukelis 2023)*
- (6) *Колкото по-фрагментиран е парламентът, толкова по-активен е президентът в процеса по съставяне на правителство (Koker 2017)*
- (7) *Президентите участват в много по-голяма степен и много по-успешно в процеса по формиране на правителство, когато тяхната партия е част от преговорите за кабинет (Koker 2017:188).*
- (8) *Редица трудове разглеждат назначенията на непартийни министри като индикатор за ролята на президента в процеса по съставяне на правителство (Neto and Strom 2006; Tavits 2008; Jastramskis 2021) . Ще бъде демонстрирано, че тази предпоставка е невалидна за българския случай.*
- (9) *Когато е налице институционална политическа криза, а президентът и премиерът са от една и съща партия , президентът ще се стреми да запази позициите на своята партия във властта.*
- (10) *Когато е налице институционална политическа криза, а президентът и премиерът са в условия на кохабитация, президентът ще се стреми да промени статуквото включително задълбочавайки политическата криза.*
- (11) *Когато президент и премиер са от една и съща партия, а политическата криза се изразява в масови протестни мобилизации, президентът ще се стреми да играе ролята на медиатор, опитвайки едновременно да запази отношенията си с партията, от която е част, но и да не отхвърля протестните искания.*
- (12) *Когато президент и премиер са в условия на кохабитация, а политическата криза се изразява в масови протестни мобилизации, президентът ще се възползва от общественото недоволство и ще засили натиска върху премиера и кабинета с цел увеличаване на собственото си влияние.*

Авторът използва дефиниция за „президентски активизъм“, която е общоприета в научната литература, а именно: „Дискреционната употреба на формалните президентски правомощия и опитите за влияние на президента през неформални механизми и канали“ (Raunio and Sedelius 2020:35). На базата на тази дефиниция се идентифицират четири форми на президентски активизъм, които съчетават логически възможните съчетания на употреба на формални правомощия и неформални механизми.

Проверката на хипотезите се извършва във втора, трета и четвърта глава, които представляват детайлно и систематично емпирично изследване на българската президентска институция и ролята ѝ в политическия процес в страната. Сравнени са различните президентски мандати, като изброените хипотези служат за дисциплинираща рамка на сравнението. Опитът на други държави също е отчетен, като анализът на българската президентска институция е поставен в контекста на съвременните изследвания на президентската власт.

От първите пет хипотези в българския случай се потвърждават само две – (1) президентите използват много по-активно правото си на вето, когато са в условия на кохабитация с мнозинството в парламента и (2) президентското вето има много по-високо ниво на успеваемост, когато президент и премиер са от една и съща партия. Президентското вето е използвано като индикатор за формалните правомощия на президента и неговата дискреционна употреба е всъщност показателна за степента на активизъм на президентската институция.

Следващата група хипотези засяга ролята на президента в съставянето на правителство. Тук се проявяват както формални, така и неформални механизми на влияние и упражняване на власт. Анализът съдържа и сравнение и на ролята и мястото на президента в процеса по съставяне на правителство в държавите от Централна и Източна Европа. Сравнителният анализ показва, че президентите на Гърция, Унгария и Словакия разполагат с най-малко правомощия в процеса по съставяне на кабинет, докато президентите на Румъния и Литва имат най-много инструменти, с които да влияят на процеса. Обръща се внимание и на служебния кабинет като специфично президентско правомощие, до което се стига, когато парламентът не успява да излъчи правителство.

Основният извод, който докторантът извежда от тази част на анализа е, че българските президенти съобразяват активизма си не толкова с фрагментацията в парламента, колкото с участниците в преговорите за кабинет.

Най-пригодна и иновативна е четвърта глава, която разглежда активизма на президента в условия на криза. Авторът прави полезна типология, базирана на дефиниция на понятието за криза. И двете концептуални усилия са с приносен характер, както и последващия анализът, базиран на тях:

Прави се разграничение между криза на демокрацията като режим и криза вътре в самата демокрация и начина, по който тя функционира (Morlino 1998:15).

- 1) *Институционална криза и президент и премиер от една и съща партия- **Формиране на кабинета Станишев**. Този казус разглежда президентския активизъм на президента Първанов в хода на преговорите за съставянето на кабинета Станишев. Първанов играе активна роля, организира срещи между парламентарно представените партии и се обявява публично в подкрепа на съставянето на редовно правителство.*
- 2) *Институционална криза (кризата е по-мащабна, но е и институционална) и кохабитация- **Хиперинфлация, протести и оставка на кабинета Виденов**. Този кризисен епизод покрива активизма на двама български президенти- Желю Желев и Петър Стоянов. Желев отказва да връчи мандат за съставяне на правителство на БСП като по този начин засилва натиска върху левицата. Петър Стоянов изиграва ключова роля за излизане от кризата. С активизма си президентът дава пътна карта за излизане от кризата, като в рамките на КНС успява да формира съгласие около плана за излизане от кризата; успява да постигне съгласие за изпълнение на предложения от него план и в следствие чрез назначения от него служебен кабинет на Стефан Софиянски изпълнява плана за излизане от кризата успешно.*
- 3) *Протестна мобилизация и президент и премиер от една и съща партия- **Антимонополните протести (2013 г.)**. Разгледаният епизод се случва в период на явен дисбаланс между премиера Борисов и президента Плевнелиев в полза на премиера. Освен формалното предимство, което Борисов има и което се изразява в наличието на много повече правомощия спрямо президентската институция, дисбалансът се засилва от факта, че президентът произлиза от партията, която управлява и е асоцииран с нея, а лидерът на тази партия е именно премиерът Борисов. В рамките на кризисния епизод президентът Плевнелиев се стреми да играе ролята на медиатор между протестиращите и управляващите.*

- 4) *Протестна мобилизация и кохабитация- Протестите от 2020 г. Разгледаният епизод потвърждава хипотезата, че в период на политическа криза, изразяваща се в масови протести и президент и премиер в условия на кохабитация, президентът ще се стреми да използва кризата, влизайки в открит конфликт с управляващото мнозинство. Проследяването в дълбочина на протестния епизод показва как Радев използва президентския си активизъм, за да се позиционира срещу и да се конфронтира с кабинета Борисов 3. В края на епизода ролята на Радев в политическата система нараства драстично. Държавният глава получава правото да назначи две служебни правителства (Янев 1 и Янев 2) преди през ноември 2021 г. да се състави редовен кабинет.*

Един от основните изводи, който авторът прави, е че „когато е налице политическа криза, проявяваща се в масови протестни мобилизации и премиер и президент от една и съща партия, тогава президентът играе ролята на медиатор при криза. Когато е налице политическа криза, проявяваща се в масови протестни мобилизации и премиер и президент в условия на кохабитация, тогава президентът играе ролята на консуматор на криза.“

Освен методологическите и концептуалните елементи, които съдържа, дисертацията представлява добре структурирано case study на българския случай, което е принос към съществуващата литература.

Картината, която изследването предлага, е следната. През годините българските президенти проявяват различен тип активност спрямо предизвикателствата в политическата система. Желев и Стоянов, например, изпълняват ролята на активни участници, използвайки своите конституционни правомощия (например, връчване или отлагане на мандати, формиране на служебни кабинети), за да помогнат за излизане от криза и стабилизиране на политическите процеси. Желев отказва да връчи мандат на левица, което засилва натиска върху тях, докато Стоянов формира съгласие около план за излизане от криза и чрез назначенията си постига конкретни действия за стабилизирането на системата.

Позитивният пример на Първанов и Плевнелиев показва активна помощ при формиране на правителства, включително чрез участие във формирането на мнозинства и междинни назначения, които да положат основите за стабилизиране на ситуацията. В същото време, Радев променя динамиката, като при разгара на протестите през 2020 г. напълно преосмисля ролята си: използва своя мандат като средство за конфронтация с кабинета Борисов 3, влизайки в открит конфликт с управляващите, и чрез назначаване на две служебни правителства увеличава индивидуалната си тежест в политическата система.

Този реализъм в активизма демонстрира, че президентът не е ограничен само до протоколните знаци, а може да действа чрез активни мерки за влияние, като използва правомощията си за назначаване, налагане на вето и публичен натиск. В конкретните епизоди, активизмът варира от консервативното и предпазливо (Желев, Стоянов), до по-агресивното и конфронтационно (Радев).

Изследването показва, че президентите проявяват различни модели на поведение в зависимост от контекста и остротата на кризата. Например, Желев и Стоянов действат като прототипи на активния президент, участвайки в процеси на преговори и съставяне

на правителства, често заобикаляйки стандартните процедури за да постигнат стабилност. От своя страна, Плевнелиев като медиатор в протести от 2013 г. изпълнява ролята на посредник между протестиращите и управляващите, опитвайки се да осигури компромис и да предотврати ескалация.

Радев, от своя страна, използва по-агресивен модел, основан на контрапротести и конфронтация, особено по време на масови протести, където се стреми да разшири личния си авторитет и навлиза във конфликт с правителството на Борисов. Това е видно в периода на протестите през 2020 г., когато президентът поставя себе си като защитник на обществения интерес, използвайки протестите като платформа за укрепване на собствената си власт. Този активизъм е мотивиран и от разстройството в системата, когато президентът произлиза от партията на управляващото мнозинство, което лимитира неговата автономност, и се налага да се възползва от кризисните ситуации за разширяване на влиянието си.

Когато управляващият кабинет и президентът са членове на една и съща партия или управляващата коалиция, институционалният диалог и влияние се усложняват. В такива ситуации, президентите, като Радев, често използват кризата като възможност за разширяване на собствения си мандат и за противопоставяне на управляващите, които също са в съюз. В периода на кохабитация, президентите често се обръщат към обществото, подпомагайки протестите и използвайки кризата като инструмент за натиск.

Примерите от 2020 г. показват, че в условия на кохабитация, президентът радикално активизира своите действия, за да извлече политическа тежест от ситуацията на нестабилност. Радев, например, назначава служебни кабинети, използва ги като средство за демонстриране на независимост и като инструмент за пресичане на влиянието на управляващите. В този смисъл, кризата, а особено протести с широк обществен отклик, става катализатор за засилване на индивидуалния президентски активизъм, за сметка на партиите и коалициите.

Като цяло, може да се обобщи, че ролята на българския президент е все по-активна и динамична, особено в условията на политическа нестабилност. Тази активност варира от участие в преговори и формиране на правителства, до по-агресивно и конфронтационно поведение при развитие на протести и кризи. Още повече, моделите на поведение са тясно свързани с контекста – дали президентът е в сътрудничество или в конфликт с управляващите, какви са характерните особености на кризисната ситуация и степента на общественото напрежение. В тази връзка, кризите стават инструменти за разширяване на президентската влиятелност и за промяна в баланса между институциите.

Оценка

Дисертационният труд не само отговаря на всички формални изисквания за присъждане на степента „доктор“ по политически науки, но има и сериозни приносни моменти. Този труд трябва да се превърне в кратки срокове в публикация.

Дисертацията демонстрира, че Калоян Велчев познава в детайли научната литература по темата за президентския активизъм и президентската власт по-общо. Изследването се вписва в международните изследвания по темата и ги допълва с изчерпателно разглеждане на българския казус. Дисертацията съдържа и добре структурирано

сравнително изследване на ролята на президентската институция при съставянето на правителства. От особено значение е концептуализирането на активизма по време на криза, което е с приносен характер и помага за разбирането на българския казус. Като цяло основното достойнство на дисертацията е структурираното, детайлно и коректно изследване на ролята на президентската институция в различни политически кризи.

Критика

Дисертацията използва възприета в научната литература дефиниция за активизъм, която сама по себе си съдържа известни проблеми. Използването на формални дискреционни правомощия в комбинация с неформално влияние (базирано на политически авторитет и популярност) са наистина добри индикатори за активизъм, но те пропускат поне една важна друга възможност: опитите на президентите да разширят своите формални правомощия или дори да действат отвъд тях, чрез креативна интерпретация или дори свръх-интерпретация на конституцията. Активизмът на Доналд Тръмп е (и) от този тип при налагането на тарифи, вкарване на федерални войски в щатите и т.н. Интерпретация на „извънредност“ обикновено е основанието за такива разширения на президентската власт и си струва те да се обособят като отделен индикатор за измерване на активизъм. В българския случай това е важно, защото е имало президенти, които са работили или поне са давали заявка, че ще работят за разширяване на правомощията на президентската власт (Желев) и други, които реално са действали в посока на полу-президенциализъм (като Първанов по време на тройната коалиция, което доведе и до опит за неговото отстраняване от поста при последвалата кохабитация).

Заклучение

На базата на анализиранията качества на дисертационния труд, публикациите и цялостната академична работа на Калоян Велчев аз напълно подкрепям присъждането му на научната и образователна степен „доктор“ по политически науки. Дисертацията му трябва да бъде публикувана, защото представлява принос и ще е от интерес за политологическата общност не само в България.